

İSLÂM FELSEFESİ'NE İLGİSİZLİĞİN VE YÖNELTİLEN TENKİTLERİN SEBEPLERİ

Yrd. Doç. Dr. Cevdet KILIÇ

Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi
Email: ckilic@firat.edu.tr

Özet: *Günümüzde, İslâm felsefesine ilgisizliğin ve hatta tenkid edilmesinin pek çok sebebi vardır. Bunların başında İslâm felsefesi kavramı gelmektedir. "İslâm felsefesi" denildiğinde akla ilk gelen şey, İslâm'da felsefenin olup olmadığıyla ilgilidir. Bu hususta dikkat çekici olan husus, özellikle toplumun bazı kültürlü kesimlerinde daha çok görülmüştür. "İslâm" ve "felsefe" terimlerinin bir araya getirilerek "İslâm felsefesi" kavramı olarak ortaya çıkmasında ve kullanılmasında, bazı bilgi derinliğinden yoksun yorumlar nedeniyle yanlış anlaşılmalıdır. İslâm Felsefesi kavramıyla, İslâm dininin felsefesi değil, İslâm coğrafyasında dini, dili ve kültürü ne olursa olsun, oluşturduğu kültür ve medeniyetin genel adıdır. Felsefe, bir tefekkür ve hikmet eylemi olarak anlaşıldığı takdirde, zaten Allah'ın emri olarak Müslümanların gündeminden hiç düşmemesi gerekir. Çünkü vahyin ve onu açıklayan peygamberinin getirdiklerinde tefekküre, tezekküre, tedebbüre ve hikmete büyük bir değer atfedilmiştir.*

Anahtar Kelimeler: *İslâm Felsefesi, Filozof, Grek Düşüncesi, Felsefenin zorluğu, Düşünce*

Abstract: *At the present time, there are a lot of reasons about indifference and criticizing toward Islamic philosophy. One of them is the conception of "Islamic philosophy". Whereas the conception of Islamic philosophy is not the philosophy of religion of Islam but it implies the culture and civilization in Islamic geography. If philosophy is understood as thought and wisdom activity, already it is order of Allah. The movement of ideas those are contrary to the belief of tevhid had been in Muslims society from time to time but those had not lived for a long time. Therefore, there is no reason to oppose or to be indifferent to philosophy. Islamic philosophy is examined philosophical problems those are especially come from Greek with the light of Vahiy. For this reason if we see the Islamic philosophy is the product of our geography and civilization, we can believe the need of growing it, instead of indifferences or controversial attitudes.*

Key words: *Islamic philosophy, philosopher, Greek thought, adversity of philosophy, thought*

***

Giriş

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Batı'da başlayan İslâm felsefesi alanındaki araştırmaların, günümüzde önemli boyutlar kazandığını görmekteyiz. Batı'nın yanı sıra artık İslâm ülkelerinde İslâm felsefesi konusunda aynı gelişmeler olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. İslâm dünyasındaki hemen

hemen bütün ülkelerde İslâm felsefesi dersleri yüksek öğretim kurumlarında ders olarak okutulmaktadır. Bunun yanı sıra, İlahiyat fakültelerinde ve üniversitelerin felsefe bölümlerinde yüksek lisans ve doktora seviyesinde yaptırılan araştırmalar gün geçtikçe daha da artmaktadır. Gerek Batı'da ve gerekse İslâm dünyasındaki bu çalışmalar, İslâm düşüncesinin geleceği hakkında ümit verici gelişmeler olarak kabul edilmelidir. Her alanda olduğu gibi İslâm felsefesi alanında da yakından ilgilenen batılılar, yaptıkları araştırmalarla bu alanda önemli mesafeler kat etmişlerdir. Bu araştırmalar, sadece İslâm felsefesiyle sınırlı kalmamış, diğer İslâmî ilimlerde olduğu gibi, özellikle sahası bakımından birbirleriyle yakın olan tasavvuf alanını da kapsamaktadır.

Bilindiği gibi, hangi bilgi ve kültür seviyesinde olursa olsun toplum içinde yaşayan insanın, o toplumun kültüründen ve düşünce yapısından etkilenmemesi mümkün değildir. Dolayısıyla ilim ve fikir adamları da, içinden çıktığı toplumun fikir ve inanç buhranlarının yanı sıra, siyasî ve sosyal buhranları, olumlu veya olumsuz her türlü gelişmeleri fikir ve düşüncelerine yansıtıklarını görmekteyiz. Bu yansıma filozoflarda topluma ışık tutma, yönlendirme ve önünü açma şeklinde olduğu gibi, bazen de kendi ruhi durumlarını yansıtmaya şeklinde de olabilmektedir. Mesela; Kindî (801-873), yaşadığı dönemde, yaşanan Kelâmî tartışmalardan kendini alamamıştır. Hatta devletin resmi görüşü olan Mutezile ile paralel bazı problemleri ele almıştır. Öte yandan, İslâm inanç ve kültür değerlerini savunmak için hasım çevrelere karşı bir çok reddiyeler de kaleme almıştır.¹ İbn Sînâ(980-1037)'nin yazdığı Hayy bin Yakzân'daki roman kahramanlarının hürriyeti özlemeleri fikrinin, kendisinin Hemedan'da Ferdican kalesinde hapiste olduğu bir dönemdeki durumu ile paralellik gösterdiğini görmekteyiz.² Gazâlî(1058-1111)'nin yaşadığı dönemde Batını'lerle mücadeleleri, kaleme aldığı eserlerine yansıtması gibi örnekler vermemiz mümkündür.

İslâm felsefecileri, en üst bilgi seviyesinden en alt seviyeye kadar olan farklı insanlarla karşılaştıklarında, çeşitli sorulara muhatap olmaktadırlar.

Bu sorular genelde şu üç maddede odaklanmaktadır.

1- İslâm'da/İslâm'ın felsefe/si olur mu?

¹ Meselâ, *Risâle fı Nakı Mesâilî'l-Mülhidîn, Risâle fı'r-redd ale'l-mâniyye, Risâle fı'r-Redd ale's-seneviyye* gibi eserleri zikredilebilir. Bkz., Kindî, *Felsefî Risâleler*, çev.: Mahmud Kaya, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s. XVII-XVIII,

² Hayrani Altıntaş, *İbn Sînâ Metafiziği*, AÜİF. Yayınları, Ankara 1985, s. 12; Henry Corbin, "İbn Sînâ'nın Hayy İbn Yakzan Risalesi'nin Yazılışı ve Orijinaliği", Hayy İbn Yakzan, (çevirenler; Yusuf Özkan Özburun, Sekan Özburun, Şehabettin Yalçın, Orhan Düz, Derya Örs, İnsan Yayınları, İstanbul 2000 (339-351) içinde s 340

2-Hz. Peygamber zamanında felsefe var mıydı? Kur'anı Kerim'de felsefeden bahsediliyor mu? Bahsedilmiyorsa neden böyle lüzumsuz bilgi ile iştigal ediyorsunuz?

3-Felsefecilerin çoğunda akli noksanlıkları var, sen de onlardan mısın?

Bu ve buna benzer sorularla, bu alanla ilgilenenler, hemen hemen her zaman karşılaşmaktadırlar. Böylesi soruların sebepleri araştırıldığında soru sahiplerinin kültürel arka planını besleyen birtakım araçların çok farklı olduğunu ve felsefeye karşı subjektif tutumlarının buradan kaynaklandığını kestirmek zor değildir. Bu konudaki tespitlerimizi birkaç maddeyle sınırlandırarak problematik olarak ele almak istiyoruz. Evvela bütün bu tavırların temelinde, İslâm ve felsefe kavramlarının her ikisinin bir arada kullanılmasından kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır. "İslâm" ifadesi burada din olarak anlaşıldığı sürece insanların düşüncelerinde birtakım soru işaretlerinin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Ancak biraz tarihi arka planına inildiğinde böyle olmadığı görülecektir. Şimdi bu problemleri belli başlıklar altında inceleyelim.

1- İslâm Felsefesi Kavramının Menşei ve Kavramsal Çerçevesi İle İlgili Problemler.

XIX. yüzyıla kadar bu felsefenin adı kavram olarak İslâm felsefesi veya İslâm'da felsefe diye isimlendirilmiş değildir. İslâm felsefesinin bu zamana kadar adı, felsefe veya hikmettir. Felsefe yapan müslümanların adı da İslâm filozoflarıdır.³ İslâm Felsefesi denildiğinde ilk anda İslâm inanç sisteminin felsefi yorumu anlaşılabilir. Bu, şüphesiz İslâm felsefesi deyiminin bir ölçüde daraltılmış manasını ifade eder. Bu ifade daha geniş anlamda İslâm kültürü ve coğrafyasında ortaya çıkmış çeşitli felsefi sistemleri de ifade edebilir. Felsefi sistemler adlandırılırken çeşitli unsurlar göz önüne alınarak adlandırılmaktadırlar. Coğrafi mekâna göre felsefeler: Yunan Felsefesi, Hint Felsefesi gibi. Felsefe yapan filozofların etnik kökenlerine göre isimlendirilirler: Türk Felsefesi, Çin felsefesi gibi. Çağlara ve zamanlara göre isimlendirilirler: Antik Çağ felsefesi, Yeni Çağ felsefesi, XV. Yüzyıl felsefesi gibi. Filozofların içinde buldukları dini düşüncenin ve kültürlerin kökenine göre isimlendirilirler. İslâm Felsefesi, Budist Felsefe gibi. Tek bir filozofun felsefesi konu edinilerek isimlendirilirler: Aristo Felsefesi, Fârâbî felsefesi, Kant felsefesi gibi.⁴ Bugün, Batı felsefesi deyince batı kültürü içinde ortaya çıkmış çeşitli felsefe sistemlerini anlıyoruz. İslâm felsefesi denince, Müslümanların yaşadıkları topraklarda, Müslüman veya gayri müslim kimseler tarafından yapılan felsefeler, felsefi meseleler hakkında ortaya konan akli tavırlar, geliştirilen felsefi sistemler bütünü anlaşılmalıdır.

³ Olguner, Fahrettin, "Yirminci Yüzyıl Türkiye'si'nde İslâm Felsefesi", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl: 27, İstanbul, Temmuz 1998, sayı: 3 (20-29) s. 20.

⁴ Mehmet Bayraktar, *İslâm Felsefesine Giriş*, TDV. Yayınları., Ankara 1998, s. 1.

Yunan'dan İslâm dünyasına giren felsefi düşüncenin o zamanki adı Hikmet'tir. Felsefe ve hikmet kavramları İslâm düşünce tarihinde zaman zaman aynı anlamda kullanılmıştır. İlk dönem filozofların eserlerinde felsefe kavramı yerine hikmet kavramı kullanılmaktaydı. Bu da gösteriyor ki, henüz miladi dokuzuncu asırda Yunan felsefesinden tercüme yoluyla aktarılan düşüncelerin İslâm düşüncesi zemininde yer bulabilmesi için Kur'anı Kerim'de de yer alan bir ifade olan "hikmet" kavramı daha ön plana çıkmıştır. Felsefi düşüncenin teşekkül devrinde felsefenin yerine kullanılan "hikmet" kavramı; İslâm düşüncesinde Allah ve Kur'ân'ın bir sıfatı, ilk nazil olan ayetler, Hz. Peygamber'in vaaz ve irşatları, vahyolunmuş mukaddes kitaplar, hayret verici sırlarla dolu Kur'ân manasında kullanılmaktadır.⁵

Felsefe kelimesinin etimolojik yapısında, Yunanca'da iki terimle karşılaşmaktayız: Philo ve sophia. philo; sevgi, sophia; hikmet demektir ve bu ikisi birleştirildiğinde "hikmet sevgisi" gibi bir anlam ifade etmektedir. Rivayetlere göre Pisagor(580-500)'a sofos-hakim dedikleri zaman bunu reddetmiş ve "sophos-hakim ancak Tanrı'dır" diyerek, "ben ancak hikmeti seven onu arayan olabilirim" demesiyle bu kelime vucüt bulmuştur.⁶ Sonuç olarak, Mutlak Hakim ve hikmet sahibi ancak Allah olduğuna göre; İnsan Allah'ın hikmetini, nasıl bir hikmet sahibi olduğu ve Hakim olduğunu öğrenecek ve araştıracaktır. İşte felsefenin adı ne olursa olsun gayesi bu terimin içinde yatmaktadır. Platon(427-347) felsefeyi; "*sanatların sanatı, ilimlerin ilmi, ruhu karanlıktan aydınlığa çıkaran gerçek varlığa ulaşma*"⁷ diye tanımlarken, Aristo'nun; "*her hangi bir ilintisi olması yönünden hususi nesnelere hiç uğraşmayıp her birinin bir varlık olması yönünden varlığı inceler*"⁸

⁵ İbrahim Medkür., *el-Mu'cemu'l-Felsefi*, Kahire 1983, s. 75; S. Şerif Cürcâni, Ta'rifat, Beyrut 1995, s. 169; Râgıp el-İsfahani, *el-Müfredat*, Kahire 1381, "Hikmet" mad. S. 181; Nihat Keklik, *Felsefenin İlkeleri*, Doğuş Yayın ve Dağıtım, İstanbul 1982, s. 1 vd.; Âsım Efendi, "Hikmet", *Kâmus-u Okyanus*, C. I, s. 430; Türk Ansiklopedisi, "Hikmet mad." Ankara 1971, C. XIX, s. 238; Şemseddin Sami, *Kamus-u Türkî*, "Hikmet", İstanbul 1983, s. 555; Abdulhalim Mahmud, *et-Tefkirul'l-felsefi fi'l-İslâm*, Dâru'l-Maarif, Kahire 1989, s. 136; Elmalılı M. Hamdi Yazır, tefsirinde Bakara suresinin 269. ayetinde geçen; "*Allah kime hikmet verirse o muhakkak ki pek çok hayra erdirilmiş olur...*" ayetinin tefsirinde hikmet kavramına 23 değişik mana vermiştir. Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (I-X) sadeleştirilenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, Azim Dağıtım İstanbul 1992, C. I., s. 204 vd.

⁶ Medkür, *age.*, s. 138; Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1990, s. 31; Mahmut Kaya, "Felsefe", TDVİA, C.XII, (311-332) s. 311; Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Ankara 1997, s. 269; Bedia Akarsu *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1974, s. 80; Hilmi Ziya Ülken, *Felsefeye Giriş*, Ankara 1963, s. 1 vd.

⁷ Platon, *Phaidon*, çev.: Ahmet Cevizci, Gündoğan Yayınları, Ankara 1995, 61a

⁸ Aristoteles, *Metafizik*, çev.: Ahmet Arslan, Sosyal Yayınları, İstanbul 1996, 1061b, 1-5, 30, krş., 993b 20.

ifadesi felsefeye daha ilk çağlarda önemli misyonlar yüklemiştir. Biraz daha açacak olursak, Eflâtun'un *Devlet*, *Phaidon*, *Timaios* gibi eserlerinden derlediğimiz felsefe hakkındaki görüşlerine ve filozofa yüklediği misyona birkaç cümle ile değinmek faydalı olacaktır.

“Gerçek filozofta bulunması gereken değerlerin ilki doğruya bağlılıktır. Her zaman her yerde doğrunun ardından gitmektir. Gerçek bilim sevgisi olan gerçekten var olana erişmeğe çabalar. Ruhunun özleri kavrayan yanı ile her şeyin o yanı bir yaratılıştaki özünü arar. Filozof bilgeliğin bütünü ister değil mi? Birazını alıp ötesini atmaz. Bir insan bütün ilimleri kapmaya hazırsa seve seve okur. Öğrenmeye doymazsa böylesine bilgiyi seven kişiye filozof demek doğru değil mi? Gerçek filozof kimdir? Doğruyu görmesini sevenlerdir. Filozoflar bilime düşkündürler. Çünkü bilim onlara gözden kaçan sonsuz varlığın bir köşesini aydınlatır. Üstelik onlar varlığı bütünü ile severler. Bilimi gerçekten seven, istekleri bilimlere ve onlarla ilgili her şeye çevrilmiş olan yalnız ruhun zevkini arar, beden zevklerini bir yana bırakır. Gösteriş için değil, gerçek filozofsa, gerçek filozofun ruhu zevklerden tutkularından keder ve korkulardan gücü yettiği kadar kendini uzak tutar. Kelimenin tam anlamıyla felsefe ile uğraşanlar istisnasız bütün ten isteklerinden korunurlar. Mutlak varlığa yükselmek ancak bilgi dostlarının hakkıdır. Düşüncesi yücelere yükselen bütün varlıkları bütün zamanlarla birlikte seyreden kişi insan hayatına önemli bir şey diye bakar mı? Felsefe Allah'ın işlerine benzer işler yapmaktır.”⁹

Gerçekten Kur'ânda hikmetin insana, insanlıkla verildiğini, onun insan kadar eski olduğunu bildiriyor. Kur'ân-ı Kerim'de çeşitli surelerde bir veya birden fazla tekrar edilen Hikmet, çeşitli manalara gelse de onun insanlardan Allah-kâinat-insan üzerine doğru olarak akıl erdirmelerini ve düşünmelerini istemesi olarak felsefi manaları da içermektedir.¹⁰ Diğer taraftan Hz. Adem'e “eşyanın isimlerinin öğretildiği”¹¹ Hz. Davud'a hükümdarlık ve hikmetin verildiği¹², Allah'a şükretsin diye Hz. Lokman'a hikmet'in verildiği,¹³ Hz. İsa'nın, ayrılığa düştükleri şeylerin bir kısmını açıklamak üzere kavmine hikmetle geldiği¹⁴, Hz. Muhammed'e Rabbi'nin hikmetler vahyettiği¹⁵ bilindiğine göre, insanın maddî ve mânevî hayat görüşünün düşüncesi, olarak

⁹ Elâtun, *Timaios*, çev.: Erol Güneş, Lütfi Ay, MEB. yayınları, İstanbul 1997, s. 47a,48, 53d, 69b; *Phaidon*, 64d-c, 65b 68c,79e,80a; *Devlet*, çev.: Canan Eyi, Gün Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 231-273.

¹⁰ 2/Bakara, 231,269; 3/Al-i İmran 81; 17/İsra 39; 33/Ahzab 34; 62/Cum'a 2.

¹¹ 2/Bakara, 31-33.

¹² 2/Bakara 251.

¹³ 31/Lokman 12.

¹⁴ 43/Zuhruf 63-64.

¹⁵ 17/İsra 22-39

tarif ettiğimiz felsefenin Kur'ân'a da dayanarak insanlık kadar eski olduğuna inanıyoruz.

Sıradan bir okuyucu, felsefeyle alakalı bir kitabı eline alıp okumaya başladığında, sadece felsefenin değil, düşünce tarihinin de Yunan düşünce-siyle başlatıldığı düşüncesine kapılır. Bu düşünce ve bakış açısı ne yazık ki, iki yüz yıldan beri İslâm dünyasını sarmış bulunmaktadır. Ama işin gerçeği Yunan felsefesinin o derece görkemli olduğu bir dönemde bile Ege havzasında felsefe yapan hakîmlerin Anadolu'da ve Mezopotamya'da tahsil görmemiş olanlarına gerçek hakîm gözüyle bakmazlardı. Bu yüzden menşei itibarıyla hikmet, doğrudan Mezopotamya, Hint, İran ve Mısır'dan Yunan'a geçtiği fikrini kuvvetlendirmektedir. Bir kısım araştırmacılar Yunan mucizesi olarak tasvir edilen felsefi düşüncenin kesin olarak orijinalitesi bulunmadığı yönde fikir beyan etmektedirler. Bunlar arasında Alfred Weber, J. Burnet, Charles Werner, Walter Kränz, W. Ruben gibi batı düşüncesinin önemleri simaları ve Mısır, Hint, Mezopotamya kültürlerinden etkilendiği görüşünü savunan Türk felsefecileri bulunmaktadır.¹⁶ Bunlar, H. Ziya Ülken, Mübahat Türker Küyel, H. Ragıp Atademir, Nihat Keklik, Aydın Sayılı ve Azra Erhat gibi felsefecilerdir.¹⁷ Öte yandan, bir kısım araştırmacılar, Yunan düşüncesinin kökenlerine inildiğinde, pek çok araştırmacının da ifade ettiği gibi, Yunanistan'a nübüvvet ve vahiy kaynaklı hikmetler götürdüklerini, bu filozofların kendi pagan kültürlerinde erittikleri ve nübüvvet damarını yok ettikleri iddiasında bulunmaktadırlar.¹⁸ Ancak bu iddiaya tamamen katılmak mümkün değildir. Çünkü, Yunan filozofları arasında, Sokrates, Platon ve Aristoteles gibi filozofların başını çektiği, yaşadıkları çağın ve dinî inançların aksine varlığı ve yaratılışı bir tek nedene bağlayarak açıklayan muvahhid bir felsefi görüş ileri sürenler de olmuştur.

XIX. yüzyıla kadar "İslâm felsefesi" diye bir kavramdan söz edilmediğini belirtmiştik. İslâm ve Felsefe terimleri bir araya getirilip bir kavram halinde kullanılmaya başlandığında kavramın içeriğine yabancı olanlar yanlış anlamaya meyilli olmaktadırlar. İşte asıl sorun burada yatmakta ve bu makalemizin de amacını ortaya koymaktadır. İslam Felsefesi kavramına yabancı olanlara göre, Kur'anı Kerim ve hadisler tartışmasız, kesin gerçekleri ihtiva eder. Felsefe ise, tartışılabilir, şüpheli, olsa da olur olmasa da olur kabilinden bilgileri ve düşünceleri içerir. İslam felsefesi tartışılmaz ve kesin olduğu kabul edilen bilgi ve inançları şüpheli ve tartışılır hale getirmekte-

¹⁶ Necati Demir, "Felsefenin Menşei Üzerine Bazı Düşünceler", CÜİFD., Sivas 1998 sa.: II (383-407) s. 387.

¹⁷ Demir, *agm.*, s. 403-404

¹⁸ Ali Bulaç, *İslâm Düşüncesinde Din-Felsefe/Vahiy-Akıl İlişkisi*, Beyan Yayınları., İstanbul 1994, s. 13 vd.

dir.¹⁹ Bu görüşlere katılmak mümkün değildir. Çünkü, İslam Felsefesi deyi-mindeki "İslam" adı, felsefenin kültürel kaynağını ortaya koymaktadır. Yoksa, tartışılmaz ve kesin olduğu kabul edilen bilgi ve inançları tartışılabilir hale getirmekle ilgili bir anlam taşımamaktadır. Şu halde İslâm Felsefesi, İslâm tarihi, İslâm sanatı gibi bir terimdir. Buradaki "İslâm" ifadesi bir sıfat olarak ele alındığında, dini, ırkı ve mezhebi ne olursa olsun İslâm coğrafyasında felsefe yapan kişilerin felsefesine ve onların felsefe faaliyetlerine, bıraktıkları izlere, oluşturdukları medeniyete İslâm Felsefesi denmektedir. Dolayısıyla, İslam felsefesi bir yandan insana ve insan felsefesine yönelik tarafı, sıra, diğer yandan İlahiyat ve Metafizığe yönelik yanı bulunmaktadır.

Müslüman filozoflar, Yunan'dan felsefi problemler almışlardır. Bunlar felsefe yaparlarken, Yunan düşüncesinin yanında, vahiy ve hadisler gibi İslâm dininin temel kaynaklarından da istifade etmişlerdir. Meselâ, Batı'nın Aristo'yu kendisiyle tanıdığı İbn Rüşd gibi bürokrat ve hukukçu bir filozof, felsefe yaparken Kur'ân-ı Kerim'den referans aldığını görmekteyiz.²⁰ Bu noktada Müslüman filozoflar felsefe yaparken Felsefe ve din ilişkisini de gündemlerinden uzat tutmadıkları anlaşılmaktadır.

İslâm dinine inananlar kadar, inanç açısından ona uzak mesafede du-ranlar bile ondan ilham almışlardır. Bu medeniyet içerisinde felsefe yapan ve fikirlerini söyleyen herkes, bu coğrafyadaki her soy ve milletten insana hitap edebilmek için kaleme aldıkları eserleri, o dönemdeki kültür dili olan Arapça ile yazmışlardır. Bu yüzden kaynağı batılı müsteşrikler olan pek çok insan, İslâm felsefesini Arap felsefesi olarak kabul ettirmek istemişlerdir. Oysaki İslâm felsefesi, bu medeniyet içerisinde eser vermiş Arap, Fars, Türk, Yahudi, Hint, Berberi ve benzeri çeşitli kültür, inanç ve milletlerin ortak ürünüdür.²¹ Bir örnek verecek olursak, İbn Meymun (1135-1205) kendisi Yahudi olmakla birlikte İbn Rüşd'ün öğrencisi olmuş, Delaletü'l-Hairin adlı eserini bütün müslümanların anlayacağı dilde Arapça yazmıştı ve fikirleri, Kur'ân'ın ilhamlarını herhangi bir müslümanınkinden daha çok yansıtmaktaydı.

Günümüzde devralınan ortak mirasın olmasının yanında, bu kadar geniş bir coğrafyada, üzerinde onlarca devletin kurulduğu İslâm aleminde bir ortak İslâm felsefesinden bahsedilmesi zor görünmektedir. Bu devletlerin

¹⁹ Hasan Şahin, *İslâm Felsefesi Tarihi Dersleri*, Ankara 2000, s. 50.

²⁰ İbn Rüşd, *Faşlu'l-Makâl*, çev: Süleyman Uludağ, (Felsefe-Din İlişkisi) Dergâh Yayınları, İstanbul 1985, s. 95 vd.

²¹ Fanrettin Olguner, "İslâm Felsefesi Kime Aittir", SÜİFD., Konya 1990, sa III, (187-190) s. 188-190; Aynı yazar, "Türk İslâm Düşüncesi Üzerine", Ötüken Neşriyat, İstanbul 2001, s. 108 vd; Hüseyin Atay, "İslâm Felsefesinin Doğuşuna Dair", AÜİFD., Ankara 1966, sa. XIV, (175-187) s. 175; Mehmet Dağ, "İslâm Felsefesinin Bazı Temel Sorunları Üzerinde Düşünceler", OMÜİFD., Samsun 1991, sa. V, (3-34) s. 3

kültür ve eğitim yapılanmalarında felsefeye karşı tutumlarındaki farklılıklar, milli felsefelerden bahsetmenin zaruretini ortaya çıkarmaktadır. Ancak bunu yaparken göz ardı edilmemesi gereken bir husus, felsefi düşüncelerin tekelleştirilmemesi ve aşırıya kaçılmaması gerektiği kanaatindeyiz.

Sonuç olarak Felsefenin İslam dünyasına girişiyle birlikte kullanılan hikmet kavramının daha sonraları İslam felsefesi adını alması ve kavramlaşması çerçevesinde bir problem olmadığı, Müslüman coğrafyada, dini, dili, ırkı ve kültürü ne olursa olsun felsefe yapanların ortak adı olduğu anlaşılmaktadır.

2- Felsefeci Olmayanların Felsefeye Karşı Menfi Tutumları

a- Geçmişte Felsefeye Karşı Olumsuz Yönde Takınılan Tutumlar

Özellikle dini konulara daha eğilimli ve eğitim düzeyi yüksek kesimin fikri arka planının yapılanmasına katkısı olan kanaat önderlerinin fikirlerine ve kaleme aldıkları eserlere bakıldığında, bu eserlerin felsefeye karşı olumsuz tutumlarının birer yansıması olduğunu tespit ettik. Sadece bu eserler değil, kelamcılarının, fıkıhçıların ve mutasavvıfların felsefe aleyhindeki yaklaşımları da bulunmaktadır.

Günümüz yaklaşımlarına geçmeden önce meseleyi biraz geçmişten almak gerekirse, felsefenin reddine ve ona soğuk bakılmasına etkili olan sebeplerin başında, dini ilimler alanında eserleri ve fikirleriyle günümüzde de etkili olan alimler gelmektedir. Bu alimler, Kur'ân-ı Kerim ve Hadisleri, insanın tüm ihtiyaçları için yeterli kabul ederek, nasların zahiriyle yetinmek gerektiği, bunun dışında bir şeyle meşgul olmanın bidat olduğu kanaatinde-dirler. Özellikle mantık ve metafizik dahil felsefenin hangi çeşidiyle istigal edilirse edilsin bunların delâlet olduğunu ve insanı küfre götürdüğünü düşünmektedirler.

İmam Malik (ö. 795); "*Bugün size dininizi kemâle erdirdim...*"²² ayetinden hareketle, bu ayet indiği zaman dinden olmayan şey, şimdi de dinden değildir diyerek felsefeye karşı olumsuz bir tutum içine girdiği görülmektedir.²³

Meşhur tarih ve siyaset felsefecisi İbn Haldun da salt felsefenin şeriatla zıt düştüğünü ve insanı dinsizliğe sürükleyeceği inancını taşır. İbn Haldun, "*Felsefe şeriatla zıt düşer, felsefeyle istigal eden onun taklitçilerinden başka*

²² 5 Maide 3.

²³ Bayraktar, *age.*, s. 129.

*sığınacak yeri yoktur*²⁴ derken, Gazzâlî çizgisinde bir felsefeyi de hoş görmektedir.

Bu saydıklarımızın dışında felsefeye karşı olumsuz tavır takınan tanınmış şahsiyetler arasında şunları zikredebiliriz: Makrizî (ö.1441), Şehrezürî (ö.1245), İbnu's-Salâh (1245), Ahmed b. Hanbel, (ö.855) İbn Hazm (ö.1064)²⁵, İbn Cevzî (ö.1200)²⁶, İbn Teymiyye,(ö.1328). Hadisçilerden İmam Nevevî, mutasavvıflardan İmam-ı Rabbânî(1563-1624) felsefe ve mantığı tamamen reddetmektedirler.²⁷ Burada, tasavvuf düşüncesinde Mektubat isimli eseriyle önemli bir yeri olan İmam-ı Rabbânî ile felsefe ve mantığa hücum ederek bizzat *Nakzu'l-Mantık, er-Reddu ale'l-Mantıkıyyin Der'u Tearudi'l-Akli ve'n-Nakl* isimli eserler yazan İbn Teymiyye'nin fikirlerini ele almak istiyoruz.

İmam-ı Rabbânî, Mektubât isimli eserinin 435. mektubunda şunları söylemektedir.

"...kendilerini, akal sahiplerinin en büyükleri sanan kadim felsefeciler Yüce Aziz yaratıcıyı inkâr etmektedirler. Akıllarının noksanlığından dolayı eşyayı zamana bağlarlar".

"...şayet akıl bu işde yeterli olsaydı akıllarını kendilerine önder eyleyen Yunan felsefecilerini delâlet ovasında bırakmazdı. Sübhan Hakkı dahi, bütün insanlardan önce bilirlerdi. Halbuki Sübhan Hakk'ın zatında ve sıfatlarında insanların cehalet cihetinin en katmerlisi bunlardır. Sübhan Hakk'ı fariğ ve muattal sanmışlar ve bir şeyin dışında hiç bir şeyi ona isnad ettirmemişlerdir. O dahi icab olup ihtiyar değildir. Kendiliklerinden faal akıl yontup hadiseleri ona bağlamışlardır. O hadiseleri, yerin ve semaların yaratıcısından men etmişler ve eseri de hakiki müessirden almışlardır".

"...Faal akıl nedir ki; Eşyanın tedbiri ve havadisın oluşu ona isnad ettirile, onun kendi varlığı ve sübutu hakkında dahi bin türlü söz vardır. Zira onun husulü süslü gösterilen felsefi mukaddimelere dayanmaktadır".

"... bir cemaat bu süfehaya hükema ismini takmaktadırlar. Onların sözlerini dahi hikmete bağlarlar. Halbuki pek çok hükümleri bilhassa en yüce maksad olan ilahiyata dair hükümleri yalandır. Kur'ân ve Hadise mu-

²⁴ İbn Haldun, *Mukaddime* (I-III), çev.: Zakir Kadiri Ugan, MEB. Yayınları, İstanbul 1989, C. II, s. 605; C. III, s. 101 vd.

²⁵ İbrahim Gürbüzler, *İbn Hazm*, TDVİA., C XX, s. 56-57

²⁶ İbnu'l-Cevzî, *Telbis-u İblis*, Daru'l-Hayyau'l-Kutubi'l-Arabiyye Mısır trsz., s. 46 vd.

²⁷ İlhan Kutluer, *İlim ve Hikmetin Aydınlığında*, İstanbul 2001, s. 185.

haliftir. ... hangi itibara göre bunlara hukema itlakı yapılmaktadır. Bunlar öyle kimselerdir ki; katmerli cahil olmaktan başka nasipleri yoktur".²⁸

Görüldüğü gibi, İmam-ı Rabbânî bu sözleriyle, filozofların akla atfettikleri önem, Yaraticı'yı âlemin dışında kabul etmeleri, ortaya attıkları faal aklın ay altı âlemde yaptığı tedbir faaliyetlerine yönelik fikirlerin ne denli geçersiz olduğunu ortaya koyarak cehaletle itham etmektedir. Onların ortaya attıkları görüşlerin, sadece Kur'anı Kerim ve hadislere ters düşmediğini, aynı zamanda akla da aykırı olduğunu belirtmektedir.

İbn Teymiyye ise, filozofları tenkitte Gazzâlî'yi bile geride bırakır. *Minhâcu's-Sunne* isimli eserinde Yunan filozoflarını kastettiği anlaşılır; "İsa'nın getirdiği hak dini, putlara, güneşe, aya, yıldızlara tapan filozoflar ifsad ettiler, ancak onlar İslâm'da kötülecek bir şey bulamadılar..."²⁹ diyerek filozofların İslâm dinine zarar veremediklerini, ancak İslâm dininin dışındaki diğer dinleri ifsad ettiklerini söylemektedir.

İbn Teymiyye'nin müslüman filozoflardan tenkid ettiği kişiler, genelde *Meşşâî* diye adlandırılan Aristocu filozoflar olmuştur. Özellikle İbn Sina hesaplaşılması gereken isimlerden biridir. Her ne kadar onun felsefi sisteminin kaynaklarında müslümanlar olsa da bu Müslümanlar "İsmailiyye" denilen mühlidlerdenidir.³⁰ Hatta İbn Teymiyye'ye göre "filozoflar müslüman topluluğundan olmaz" kendilerinden "müslüman filozof", "İslâm filozofları" "filozofların imanı" gibi hususlardan bahsedilemez çünkü onların müslümanlıkları ile imanları gerçek İslâm'la çelişkilidir.³¹ İbn Teymiyye, özellikle felsefe ve filozofların tarih boyunca hiçbir konu üzerinde ittifak etmediklerini, sürekli ihtilaf ettiklerini, ilâhi dinlerin bozulmasında önemli rol oynadıklarını, İslâm'ın özünde meydana gelen sapmalarda filozofların başı çektikleri hususlarda tenkid etmektedir.

Hatırlanacağı üzere Gazzâlî, *Tehafütü'l-Felâsife* isimli eserinde üç konuda filozofları tekfir etmişti. Bunlar; Âlemin kudemî, Allah'ın küllileri bilip cüz'ileri bilmemesi ve cismani haşrın inkarı. İbn Teymiyye bu konulara beş meseleyi daha eklemiş ve Nübüvvet, Kelamullah, Şefaât, Allah'ın meşfetini ve kudretini inkar ile ilgili söylediklerinin felsefecileri küfre götürdüğünü vurgulamıştır. Bunun yanı sıra, İbn Teymiyye özellikle felsefi hususları ihtiva eden pek çok teknik konuda da filozofları tenkid eder. Bunların arasında

²⁸ İmam-ı Rabbânî, *Mektubât-ı Rabbânî*, (I-III) çev.: Abdulkadir Akçiçek, Merve Yayınevi, İstanbul trsz., C. III, s 1330-1337.

²⁹ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, C. I-II, Mısır 1321, s. 87; Kutluer, age., s. 190

³⁰ İbn Teymiyye, *Mecmu'u Fetâvâ, (I-XXXVII) (Kitabu'l Mantık)* Daru'l-Âlemi'l-Kütüb, Riyad 1991, C. IX, s. 134-135; Kutluer, age., s. 190.

³¹ Kutluer, age., s. 191.

kavramlar konusu,³² kıyas konusu,³³ sudûr teorisi³⁴ akıllar teorisi,³⁵ nefsin ilimle olgunlaşması düşüncesi bulunmaktadır. Bu son maddeyi biraz açacak olursak; İbn Teymiyye'ye göre filozoflar, "*Nefsin sadece ilimle olgunlaşabileceğini*" iddia etmektedirler. Bu görüşe şiddetle karşı çıkan İbn Teymiyye, nefsin olgunlaşmasının sadece Allah'ı bilmek ve ona ibadet etmekle mümkün olacağını savunur. Nefsin olgunlaşması salt bilmeye değil, onu sevmek ona yönelmek, ilim ve amelce O'nun emrettiği şekilde ibadet etmekle mümkündür. Halbuki filozoflar, nefsin kemalini mutlak varlığı bilmeye bağlamışlar, bir kısmına göre de bu ilmi elde edenlerin üzerinden şer'i mükellefiyetlerin düşeceği fikrini savunmuşlardır.

İbn Teymiyye'nin filozofları bu denli tenkid etmesinin sebebi, kendisinin Kur'ân ve Sünnete olan sıkı bağlılığından kaynaklandığını görmekteyiz.

³² "Tasavvurat(kavramlar) ancak tanımlarla elde edilir" sözlerine karşı çıkar ve Ademoğlunun bütün ilimleri tanımsız elde ettiklerini Hz. Peygamber ve onun takipçilerinin hiçbir tanıma ihtiyaç duymadan ilimlerini yaydıklarını, bir şeyi örnekleme anlatmak ve tanıtmak, onu uygun olan bir tanımla anlatmaktan çok daha basit olduğunu söyler. İbn Teymiyye, *Tefsir Üzerine*, çev.: Harun Ünal, İstanbul 1985, s. 43; *Mecmu'...* (Kitabu'l-Mantık), C. IX, s. 84, 138.

³³ Aristo'ya dayanan kıyasla ilgili Yunan mantığının her çeşidinde hiçbir ilmi fayda yoktur diyerek onların mantıki kıyasla mümkün gördükleri her ilmin, bu mantıki kıyaslar olmaksızın da mümkün olduğunu belirtir. Ayrıca böylesi bir kıyasın sadece zihinleri yordugunu ve zaman kaybindan ibaret olduğunu belirtir. İbn Teymiyye, *Mecmu'...* (Kitabu'l-Mantık), C. IX, s. 62; Kazım Sarıkavak, "İbn Teymiyye'ye Göre Felsefe ve Filozoflar", Felsefe Dünyası, sa.: 24, Bahar 1997. (63-71) s. 65.

³⁴ Sudûr teorisinde "Birden ancak bir çıkar" sözleriyle Allah'ın birliğini ispat etme çabalarını tenkid ederek Kur'ân'ın mesajına ters düştüğünü vurgular. "...Filozofların Birden ancak Bir çıkar sözleri yanlıştır. Zira Allah şöyle buyuruyor: "Biz her şeyden iki tane yaratık"(13 Ra'd 3). Bu gibi ayetler ise şunu gösteriyor: Çıkış(tevellüd)ların Allah'dan olduğunun imkansızlığını ve bu çiftlerin yaratıcısının tek olduğunu hatırlatır. Yine, "Yerin ve göklerin yaratıcısına ne bir çocuk ne de bir eş isnad edilir. O, her şeyi yaratmıştır ve O, her şeyi bilir."(25 Furkan 2) ayeti Allah'dan tevellüdü nefyeder. Çünkü bir şeyden tevellüd imkansızdır. Zira tevellüd iki şey arasında olur." İbn Teymiyye, *er-Redd ale'l-Mantıkiyyin*, Lahor, 1976, s. 11.

³⁵ İbn Teymiyye, filozofların müşrik Arapları dahi aratmayacak şekilde teoriler geliştirmektedirler. Bu konuda o, şöyle demektedir. "... Felsefecilerin şirki, cahiliyye arapların şirkinden de daha kötüdür. Şöyle ki; cahiliyye Arapları, "melekler yaratılmışlardır, onlar, Allah'ın kızlarıdır" gibi sözler söyledikleri halde; filozoflardan peygamberlere inananlara göre ise melekler on akıldır ve bunlar da kadim ve ezeldir. Yine onlara göre akıl, kendilerinin kabul ettiği Rabbin dışında her şeyin rabbidir. Onlara göre Faal akıl, ay feleğinin altındaki her şeyin yaratıcısıdır. Bu sözler öyle bir küfürdür ki, bu dereceye ehli kitap olan kâfirlerden ve müşrik Araplardan hiç kimse ulaşmadı." İbn Teymiyye, *er-Redd...*, s. 101-102; Sarıkavak, *agm.*, s. 67-68.

Ona göre Kur'ân ve sünnete aykırı olan her şey yanlış, Kuran ve sünnete uyan her şey doğrudur. Bu bağlamda o, dini olmayan ancak dünyaya ait olan işlerde ve ilimlerde, mesela, tıp, astronomi, matematik, fizik gibi ilimlerde, filozof-bilginlerin görüşlerine itibar edilmesini savunur.

Osmanlı döneminde de bu katı tutumu sürdürenler olmuştur. Bunların başında da Kadızâdeliler gelmektedir. Kadızâde (ö. 1635) bu tutumunu şu mısralarla dile getirmektedir.

"Kelam-ı felsefe fülse değer mi?

Ana sarraf-ı keyyis baş eğer mi?

Mantukiler ölür ise gam değil

Zira onlar ehl-i imandan değil."³⁶

Görüldüğü gibi bu şiirde Kadızâde felsefenin ve mantığın hiçbir maddi değeri olmadığını, mantıkçılardan veya felsefecilerden birinin ölümü halinde üzüntü duymaya gerek olmadığını, çünkü ehli iman olmayanlara üzülmemek gerektiğini vurgulamaktadır.

Osmanlılar döneminde felsefenin zararlı olmadığına ve felsefi düşüncenin ortadan kalkmasıyla birlikte düşüncenin ve ilmin gerilediğine inananlar da vardır. Bunların başında da Kâtip Çelebî (ö. 1657) gelmektedir. Döneminde felsefenin, matematik ve fen bilimlerinin medreselerde okutulmamasından şikâyet etmektedir. Hesap ve hendese bilen bir kadı ve müftünün hüküm ve fetva vermede daha isabetli olduğunu düşünen Kâtip Çelebî döneminin dinî ve kültürel tartışmalarına ışık tutan çok önemli eseri olan *Mizânü'l Hak fi İhtiyari'l-Ehakk* isimli eserinde şunları dile getirmektedir:

"Müslümanlar için varlıkların gerçeğini bilmek önemlidir diye Emevîler ve Abbas oğulları devirlerinde eva'il kitaplarını çevirip Arapça'ya döndürdüler. Yaratılışları sağlam ve akılları başlarında olan, doğru düşünen kimseler bunları her devirde okuyarak elde edip öğrenmekten geri kalmadılar. Kitap yazmak ve gerçeği araştırmak alanında hikmet ile şeriatın arasını bulup birleştiren ve gerçeği araştıranların eserleri her çağda ün kazandı. İtibar gördü ve geçerli oldu. İslâm bilginlerinden ve hakikati araştıranlarından İmam Gazzâlî, İmam Fahrüddin Râzî, büyük bilgin Adüdüddin İci ve onların izinden gidenler Kadı Beyzavi, ulu bilgin Şirâzî, Kutbuddin Râzî, ve yine büyük bilgin Saadüddin Taftazani ve Seyyid Şerif Cürcanî (Allah hepsine Rahmet etsin) ve onların yolundan giden Celaleddin Devvani ve öğrencileri gerçeği bulma ve inceleme konağına ulaşmış tek bir konuda kalmadılar. Lakin nice boş kafalı kimseler İslâmlığın başlangıcında bir maslahat için ortaya konan rivayetleri görüp cansız taş gibi akıllarını kullanmadan salt taklit ile

³⁶ Kâtip Çelebî, *Mizânü'l-Hak Fi İhtiyari'l-Ahakk*, çev.: Orhan Şaik Gökyay, MEB. Yayınları, İstanbul 1993, s. 111.

donup kaldılar. Aslını sorup düşünmeden redd ve inkar eylediler. Felsefe ilimleri diye kötüleyip yeri göğü bilmez cahilken bilgin geçindiler. Onlar Allah'ın göklerde ve yerdeki o muazzam mülk-ü saltanatına, Allah'ın yarattığı her hangi bir şeye, belki ecellerinin yaklaşmış olduğuna da bakmadılar. Tehdidi kulaklarına girmediler. Yere ve göklere bakmayı ötküz gibi göz ile bakmak sandılar. Osmanlı Devletinin ilk çağlarından Sultan Süleyman Han zamanına gelinceye dek Hikmet ile Şeriat ilimlerini uzlaştıran gerçek araştırmacıları ün salmışlardı. Ebu'l-Feth (yani Fatih Sultan Mehmet Han) Medaris-i Semaniyye'yi yaptırıp kanuna göre iş görülüp okutulsun diye vakfiyesinde yazmış ve Haşiye-i Tecrid ve Şerh-i Mevakıf derslerinin okutulmasını bildirmişti. Sonra gelenler bu dersler felsefiyattır diye kaldırıp Hidaye ve Ekmel derslerini okutmayı akla uygun gördüler. Yalnız bunlarla yetinmek, akla uygun olmadığı için ne felsefiyat kaldı, ne Hidaye kaldı, ne Ekmel. Bununla Osmanlı Ülkesinde ilim pazarına kesat gelip bunları okutacak olanların kökü kurumaya yüz tuttu.³⁷

Görüldüğü gibi Kâtip Çelebi, Osmanlı devletinin ilim ve felsefede geçirdiği safhaları anlatmaktadır. Emevîler ve Abbasîler döneminde tercüme edilen felsefi eserlerden elde edilen bilgilerin şeriatla telif edilerek gerçeğin araştırılmasıyla İslâm medeniyetinin nasıl yükseldiğini anlatmaktadır. Bu dönemde yetişen şahsiyetlerin ilme ve medeniyete yaptıkları katkıların ne kadar önemli olduğunu vurgulayan Kâtip Çelebi, daha sonraları felsefi düşünceye tavır alındığı dönemle eş zamanlı olarak yaşanan gerilemenin nelere mal olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle kendi döneminde Osmanlı Devletinin yaşadığı gerilemeyi görmesi ve gerilemenin sebeplerini doğru yerde araması koyduğu doğru teşhisin önemini artırmaktadır.

Sonuç olarak düşüncelerine yer verdiğimiz bir kısım din alimlerinin felsefe hakkındaki olumsuz düşüncelerinin kendilerini haklı çıkaracak geçerli bir sebebe dayanmadıklarını görmekteyiz. Yukarıda da belirtildiği gibi, dinin değişmezliğine vurgu yaparak felsefenin gereksizliğini savunmak, oldukça ucuzculuğa kaçmak anlamına gelmektedir. Çünkü dinin çağa, zamana ve zemine göre yorumlanması ve uygulanması hususu o dinin medeniyet ve kültür yönünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu da, dinin felsefi veçhesini ortaya koyar. Filozofların ortaya koyduğu ve peşinden düştüğü hakikat, dinlere göre değil, tüm dinlerin ve düşünce sistemlerinin ortak kabul ettiği evrensel hakikatlerdir. Bu yüzden felsefeci olmayan ve daha çok fıkıh ve kelim alanında ilerlemiş olanların felsefe hakkında bu gibi kanaatlere sahip olmaları, kendilerince doğru olsa da, takipçilerinin felsefeye karşı olumsuz tavır takınmalarına sebep olmaktan başka bir şeye yaramadığını görmemek mümkün değildir.

b- Günümüzde Felsefeye Karşı Olumsuz Yönde Takınılan

³⁷ Kâtip Çelebi, *age.*, s. 8-9.

Tutumlar

Kısaca fikirlerine yer verdiğimiz bu şahsiyetlerin etkileri, günümüzde de eserleri okunduğu sürece devam edecektir. Dolayısıyla felsefe hakkındaki temelden reddedici fikirler ön plana çıkacaktır. Günümüze gelince, toplumumuzun kültürel arka planını dolduran bir kısım mütefekkirlerin felsefeye bakışını biraz irdeleyecek olursak, yukarıda zikretmiş olduğumuz şahsiyetlerin düşüncelerinden farklı olmadığı görülecektir. Onlar da felsefenin faydalı tarafına dikkatleri çekmiş, tevhide aykırı yönlerini de ortaya koyarak kendi fikirleri doğrultusunda insanları uyarmak istemişlerdir. Bunlardan sadece ikisinin düşüncelerine burada yer vermek istiyoruz.

Necip Fazıl (ö. 1983) felsefe hakkında şöyle düşünmektedir.

*"Felsefe, aklın kendi hükümdarlığını göstermek için kurduğu müessesese... Ve doğruyu bulmanın değil de yanlış düzeltmenin müessesesi.... Felsefede her mektep öbürünün yanlışını gösterirken doğruyu söyler."*³⁸

*...Felsefe, birbirinin yanlışını çıkarmaya memur, sonu gelmez ve bir noktada durmaz serseri bir katar... ve uçurum yolcusu. ....biz felsefeyi, delaletin, inkârın ve fikir kargaşalığının insana getirdiği hal olarak, tarihi bir sayıklama manzumesi, aldanişlar tablosu diye görmekte mazuruz. O bir ahlak da getiremez; getirse bile müeyyideleştiremez."*³⁹

Necip Fazıl'ın burada savunduğu fikirlere bakıldığında kendine göre, salt felsefenin gerçeği bulmadaki acizliğini anlatmaktadır. Doğruyu bulmada aklın kılavuzluğunun sınırlarını belirleyen Necip Fazıl, bu yapılmadığı takdirde felsefenin düşeceği durumları yansıtmaktadır. Necip Fazıl bir şair ve mütefekkir. Nazım ve nesir halindeki yazıları, çok derin bir birikimin ve tefekkürün ürünüdür. Şiirde usta olan bir mütefekkirin felsefeyi böyle anlamasına ve anlatmasına sebep olan gerekçeleri iyi tahlil etmek gerekmektedir. Çünkü, Necip Fazıl'ın bu eleştirileri yaparken hangi tür felsefeyi kastettiği anlaşılmadığı gibi, eleştirilerinde de bir iç tutarlılığın olmadığı göze çarpmaktadır. Felsefi düşüncenin canlı olduğu toplumlarda, İlk Çağ Yunan M. Ö. IV-I yüzyıllar, Ortaçağ İslam felsefesi, VIII-XII yüzyıllar ve Rönesans Aydınlanma felsefesi dönemlerinde medeniyet, kültür, dil, edebiyat, sanat ve daha pek alanda hangi noktaya gediklerini Necip Fazıl'ın gözardı ettiğini görmekteyiz. Ayrıca, Felsefi düşünce, var olan ve insanın düşüncesinin ilgi alanına giren soyut ve somut tüm argümanlar üzerinde fikir yürütür. Problemlere çözüm aramaya çalışır. Dolayısıyla Necip Fazıl'ın "o bir ahlak da getiremez getirse de müeyyideleştiremez..." dediği ahlak probleminde, Doğu ve Batı'da Sokrates'ten Aristoteles'e, İbn Sina'dan İbn Miskeveyh'e pek çok

³⁸ Necip Fâzıl Kısakürek, *Batı Tefekkürü ve İslâm Tasavvufu*, Büyük Doğu yayınları, C. XVIII, İstanbul 1982, s. 14

³⁹ Kısakürek, *age.*, s. 17

filozof ahlâk problemine eğilmiş ve İslâm düşüncesine büyük katkıları olmuştur.

Eserlerinin pek çok yerinde Kur'ân-ı Kerim ile felsefi düşüncüyü karşılaştıran Bediüzzaman, Kur'ân her bir şeye mana-i harfi ile yani yaratıcıları hesabına bakar ve ne kadar güzel yapılmış der. Felsefe ise mana-i ismiyle bakıp ne güzeldir der çirkinleştirir. Felsefeci kendini kendine malik ve rabb zanneder. Kur'ân talebesi ise kul olduğunu bilir.

Bediüzzaman'ın eski ve yeni felsefi düşüncelerin karşılaştırmasını yaptığı bir eserinde;

*"Her şeyi zahire hamleden "Zahiriyyûn" yolu "tefrit" ne kadar zararlıysa, her şeye mecaz gözüyle bakan "Bâtiniyye" mezhebini doğuran "ifrat" da o derece zararlıdır. Orta yolu gösterecek, ifrat ve tefriti bertaraf edecek yalnız İslâm felsefesi, belağat, mantık ve hikmettir. Hikmetin sağlayacağı hayır, çok, şerr ise azdır. Eski hikmetin hayrı az, hurafeleri çok, muhatapların da kapasiteleri yetersiz, fikirleri taklit ile bağlı ve halk tabakası cehalet içinde olduğundan, selef, avamı bir dönem hikmetten nehyetmiştir. Ancak, günümüzdeki hikmet, eskisine nispeten maddi cihetten hayrı çok, yalanı azdır"*⁴⁰ demektedir.

Felsefecinin sosyal hayatta dayanak noktasının kuvvet ve menfaat olduğunu belirten Bediüzzaman, bunların toplumu sürükleyeceğini Kur'ân'ın ise, kuvvete karşı bedel hakkını kabul ettiğini, menfaat yerine fazilet ve Allah rızasını mücadelelerine yardımlaşmayı esas aldığını belirtmektedir. O, ayrıca bu farkları gören ve fitratı gereği sonsuz hayatı ve bu hayatta mutluluğu arayan insanlığın dünya ve ahret saadetini temin eden Kur'ân-ı Kerim'i bulacağını, hakikatlerini bulduktan sonra ona sarılacağını ifade etmektedir.⁴¹ Bediüzzaman'a göre, Avrupa filozofları, materyalist felsefeyle ve pozitivizmle çok uğraştıkları için İman, İslâm ve Kur'ân-ı Kerim hakikatlerinden ve manevî değerlerden uzak kalmışlardır.⁴²

Görüldüğü gibi, Bediüzzaman Said Nursi'nin felsefe hakkındaki düşünceleri, hem geçmişi iyi anlamaya, hem de içinde bulunduğumuz çağı doğru değerlendirmeye yöneliktir. Bediüzzaman felsefeyi kökten reddetmemektedir. Risale-i Nur'un karşı olduğu ve tenkit ettiği felsefe, mutlak felsefe değil, kendince zararlı kabul ettiği kısımdır. Bediüzzaman, felsefenin sosyal

⁴⁰ Bediüzzaman Said Nursî, *Muhakemat*, Sözler Yayınevi, İstanbul 1977, s. 23-24

⁴¹ Bediüzzaman Said Nursî, *Sözler*, Sözler Yayınevi, İstanbul 1987, s. 117-120; *Mesnevi*, s. 132-134; *Lem'alar*, Sözler Yayınevi, İstanbul 1986, s. 114-116.

⁴² Bediüzzaman Said Nursî, *Emirdağ Lâhikası*, I-II, Sinan Matbaası, İstanbul 1959, s. 178; *Asâ-yi Mûsâ*, Yeni Asya Neşriyat İstanbul 1992, s. 9; *Mesnevi-i Nûriyye*, çev.: Abdülmecid Nursî, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 1991, s. 185-186; *Şualar*, İstanbul 1960, s. 633-638.

hayat, ahlâk, insan ve sanatın yükselip gelişmesine hizmet eden kısmının Kur'ân-ı Kerim ile barışık olup ona hizmetçi olduğunu; delâlet ve tabiat bataklığına düşürmeye neden olan ikinci kısım felsefenin ise, Kur'ân-ı Kerim hakikatleri ile tezat teşkil ettiğini, bu nedenle felsefenin yoldan çıkmış olanına karşı çıktığını belirtmektedir.

Görülüyor ki, Bediuzzaman, eserlerinde iman hakikatlerinin açıklanması hususunda Kur'ani Kerim'e atfettiği önemde gösterdiği titizliği, felsefenin yerini belirlemede göstermemektedir. Kelam ve fıkıh alanında derinleşmiş olmasına karşılık, felsefe alanında yeterli denecek seviyede bir bilgi sahibi olmadıkları anlaşılmaktadır. Halbuki felsefeyi kelâmî bir gözle okumaya çalışan Gazali bile, filozofları eleştireceği zaman, önce filozofların eserlerini okumuş, sonra da onların delillerini çürütecek eserler kaleme almıştır.

Meseleyi güncelleştirdiğimizde, toplumda felsefi konularda bir kısım insanlar düşünmeden, araştırmadan, kulaktan dolma ve ön yargılı fikirlerle hareket ettikleri görülmektedir. Bu husus kültürlü insanların dahi kurtulamadığı bir hastalık olarak karşımızda durmaktadır. İnsanlar, bir batılı müsteşrikten veya saygı duydukları birinden felsefe veya bir filozof hakkında duydukları bazı taraflı sözleri, kendi kanaatleriymiş gibi yansıtarak, düşünmeden ve araştırmadan uzak, başkalarından duydukları bilgilerle ve fikirlerle hareket etmektedirler. Bu da felsefe hakkında olumsuz tutumun bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Gazzâlî'nin en önemli eserlerinden biri olan *el Munkızu min ed-Dalâl*'de şiddetle karşı çıktığı hususlardan birinin bu olduğunu görmekteyiz. Gazzâlî bu eserinde; "*Hakkı adam ile tanıyorlar, adamı hak ile değil*" diye bir ifade kullanmıştır.⁴³

3- Gazzâlî'nin Filozofları Tenkidinin Felsefeyi Tümüyle Reddettiği Yönünde Anlaşılması

Gazzâlî'nin, Aristo, Fârâbî ve İbn Sînâ gibi filozofların bazı metafizik görüşlerine yönelttiği sistematik eleştirileri, kendisinden sonraki bir çok kimse tarafından gerek maksatlı ve gerekse onu anlamadan onun felsefeyi reddettiği şeklinde yorumlanmıştır. Günümüz insanların felsefeye karşı takındıkları olumsuz tavırda Gazzâlî'nin arkasına saklandıkları görülmektedir. Gazzâlî, felsefi düşüncüyü reddetmiş değildir. Aksine felsefenin bir alt dalı olan mantığın çeşitli konularını bizzat kelam ve fıkıh problemlerine uygulayan biri olarak kabul edilmektedir. Üstelik; "*Mantık bilmeyenin ilmine güvenilmez*"⁴⁴ ifadesinin de Gazzâlî'ye ait olduğu bilinmektedir.

⁴³ Gazzâlî, *el-Munkızu min ed-Dalâl*, çev.: Hilmi Güngör, MEB. Yayınları İstanbul 1990, s. 38.

⁴⁴ Nihat Keklik, *Felsefenin Tekniği*, Doğu yayım ve dağıtım, İstanbul 1984, s. 29.

Gazzâlî, felsefî düşüncede bir zenginlik ve yenilik olarak anlaşılan filozofların birbirlerini tenkidi şeklindeki, felsefe geleneğine yabancı değildir. Çünkü Aristo, hocası Eflâtun’u, Fârâbî, Galen’i, İbn Rüşd, İbn Sinâ’yi tenkid etmişti. Gazzâlî’den önceki filozoflar birbirlerini bilimsel veya felsefî cihetten tenkit ederlerken, Gazzâlî buna dîni yönden tenkit etmeyi de eklemiştir. Bu da insanlar arasında Gazzâlî’nin felsefeyi reddettiği şeklinde yanlış kanaate neden olmuştur. Gazzâlî, bir filozof kadar felsefeyi okumuş ve anlamıştır. Neticede *Mekâsıdu'l-Felasife*, *Tehâfütü'l-Felâsife* ve *el Munkızu min ed Dalâl* isimli felsefî eserler kaleme almıştır. Gazzâlî, yalnız felsefe değil, diğer ilimlerde de, mesela Kelâm, Fıkıh, Usul-u fıkıh ve Tasavvuf alanında da derin bir bilgiye sahiptir. Bu ilimlerde kaleme aldığı eserler de bunu ispatlamaktadır. *Tehâfütü'l-Felâsife*’sinde, kelâmî bir tavır olarak İslâm filozoflarının bazı hususlarda İslâm inançlarına aykırı düşecek kadar serbest düşüncelerini eleştirmiş ve onları küfürle itham etmiştir. Ona göre bir felsefî düşüncenin doğru olması, her şeyden önce zahiren de olsa, dînin açık naslarıyla çelişmemesi gerekirdi. Gazzâlî’nin ele aldığı, özellikle filozofları üç konuda tekfiri, on yedi konuda da bid’at ve sapıklığa düştüklerini belirttiği hususların temelinde, hep bu hassasiyetin yattığı görülmektedir.

Gazzâlî’nin filozofları tenkidi ayrı bir araştırmanın konusudur. Yalnız yeri gelmişken felsefecilerin tutum ve davranışlarına karşı halkın nasıl davranması gerektiği hususunda bir uyarısını burada ele almak istiyorum. Gazzâlî, İbn Teymiyye’nin de ifade ettiği gibi, matematik, tıp, coğrafya gibi ilimlerde, dînin olumlu veya olumsuz olarak bir görüş beyan etmediği hususlarda insanların filozofların görüşlerine tabi olmalarında bir sakınca görmemektedir. Ancak burada önemle dikkatleri üzerine çektiği husus, doğuracağı sonuç açısından insanların iki önemli hususu göz ardı etmemelidir.

Birincisi; dîne doğrudan alakası olmayan ilimlerde filozofların ortaya koydukları incelikleri ve delilleri hayretle karşılayan insanlar, filozofların dîne karşı kayıtsız tavırlarını tasvib eder duruma düşmelerinden Gazzâlî, endişe duymakta ve şunu söylemektedir.

“Din hak bir şey olsaydı riyaçiyeyi (matematiği) bu kadar incelemiş olan bu büyük adamlarca malum olurdu, gizli kalmazdı der. Onların küfrünü, inkarını işitince dîni inkar etmenin doğru olduğuna kanaat getirir. Başka hiçbir dayanağı olmadığı halde, yalnız böyle bir düşünce ile doğru yoldan çıkan ne kadar adam gördüm”⁴⁵

İkincisi; cahil insanlar tarafından felsefî düşüncenin tamamen reddedilmesi, dîne hizmet ve yardım sayılması konusunda insanların takındıkları tavır yanlış bulmaktadır.

⁴⁵ Gazzâlî, *age.*, s. 30.

"Bu ilimleri inkar etmekle İslâm dinine hizmet ettiklerini zannedenlerin din aleyhinde işledikleri cinayet çok büyüktür. Şeriat, bu ilimler hakkında ne müsbet ne menfi bir şey söylemiş değildir..." "....Din tıp ilmini inkar etmediği gibi, tabii ilimleri de inkar etmez."⁴⁶

Bütün bunlardan sonra ve yukarıda isimlerini zikrettiğimiz eserler, dikkatli bir şekilde incelenecek olursa, Gazzâlî'nin felsefeyi reddettiği kanaatine varmamız mümkün değildir. Aslında Gazzâlî'nin yaptığı, felsefi ilimlerin, İslâmî ilimlere bir ilave olarak ne kadarının değerli olduğunu ve ne kadarının da reddedilmesi gerektiğini anlamak için onları tetkik etmekte.⁴⁷ Bunun yanı sıra, filozofların görüşlerini tenkit etmiş ve kendi felsefi düşüncesini ve yorumlarını ortaya koymuştur. Gazzâlî'nin felsefe karşıtı olarak lanse edilmesinde felsefeye karşı olumsuz tavır takınanların rolü büyüktür. Bunların amacının, Gazzâlî'nin arkasına saklanarak bu tutumlarını sağlamlaştırmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır.

4-Felsefenin Zorluğu ve İnsanların Filozofların Ele Aldıkları Problemlere Karşı Kendilerini Yabancı Hissetmeleri

Filozofların ele aldıkları felsefi problemlerin günümüz insanlarının maddi ve manevi ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikten uzak olduğu kanaati yaygındır. Felsefi düşüncenin ele aldığı problemler ve geliştirdiği yaklaşımların temelinde bir merakın, ilim elde etme aşkının yattığı görülmektedir. Bu da maddi ve manevi açıdan kafası ve kalbi rahat olan insanların işidir. İnsanlar geçim derdine düşmüşlerse, toplumda ilim ve irfan ehline gereken değer verilmiyorsa, hangi kimseden olursa olsun insanlar, düşündüklerini ifade etmek suç sayıldığından dolayı düşünmekten bile korkuyorlarsa, ya da düşündüklerini ifade ederlerken değerinin anlaşılmayacağını ve ciddiye alınmayacaklarını düşünüyorlarsa, böylesi insanların filozofların ele aldıkları problemleri merak etmesi ve onların üzerinde düşünüp kafa yorması lüks olacaktır.

Öte andan pek çok kimsede felsefenin zor anlaşıldığı ve bazen de hiç anlaşılmadığı kanaati hakimdir. Gerçekte bu kanaat bir yere kadar doğrudur. Ama bunu kolaylaştırmak ve insanların istifadesine sunmak da zor bir iş değildir. Felsefenin zor anlaşılmasının birkaç sebebi olduğunu düşünüyoruz.

Birincisi; felsefe problemlerinden bazılarının kendi içlerindeki güçlüklerinden dolayı zor anlaşıldıkları doğrudur. Bu özellikle metafizik ve mantığın alanına giren problemler de daha çok görülmektedir. Çünkü metafizik alanına giren problemler daha ziyade soyut kavramlar üzerinde kurulmuştur. Mantığın problemleri ise, kıyas ve ispat teorileri üzerinde kurulduğundan, hem anlaşılması hem de anlatılması güç olan konulardandır. İşte bundan

⁴⁶ Gazzâlî, *age.*, s. 31,34.

⁴⁷ W. Montgomery Watt, Müslüman Aydın, çev.: Hanifi Özcan, İzmir 1989, s. 51

dolayı bazı filozoflar felsefi konuları ihtiva eden eserlerini ister istemez anlaşılması güç ve karmaşık cümlelerle yazmak zorunda kalmışlardır.⁴⁸ Fakat bu gibi zorluklar sadece felsefe için değil, diğer ilimler için de söz konusudur.

Felsefeyi zorlaştıran ve anlaşılmaz kılan hususlara şunları da eklemek mümkündür. Felsefe bazen yazarın bilgiçlik taslamak amacıyla yabancı veya yeni türetilmiş Türkçe kelimeleri kullanmalarından dolayı da anlaşılama-maktadır.⁴⁹ Anlaşılmaz yazıldığı takdirde bilimsel olacağı düşüncesine kapılarak yazanlar, bu modaya uyarak bilgiçlik taslamaktadırlar.

İkincisi; açık ve kolay yazabilmek her zaman mümkün değildir. Kaldı ki hemen herkesin anlayabileceği seviyede basit ve kolay anlaşılabilir yazmanın da gereği olmadığını düşünmekteyiz. Çünkü felsefe yüksek bir ilim derin bir tefekkür geniş bir birikime ihtiyaç duyduğuna göre ehlinin bu ilimle uğraşması gerekir.

5- İnsanlarda Varolan Düşünce Tembelliği

Felsefi düşünceye karşı olumsuz tutum takınan insanlarda gözlediğimiz bir husus, bunların zihin jimnastiği yapmaktan kaçınmaları ve düşünce tembelliğine sahip olmalarıdır Hadis-i Şerifte ifadesini bulan; "*insanların akıllarının alacağı seviyede hitab etme*" emrinin mucibince, bilgi seviyeleri ölçüsünde felsefi konulara girilip tartışma veya bilgilendirme yapıldığında insanların verdikleri tepki şaşırıcıdır. Bu insanlar "bunlar sapıklıktır, böyle şey oymaz, sen sapıtmışsın bizi de sapıttıracaksın, benim böyle şeyleri aklım almaz" diyerek daima kolaycılığa kaçtıkları anlaşılmaktadır. Halbuki, Kur'an-ı Kerim'in 750'nin üzerinde ayetinin; tefekkür etme⁵⁰, akletme⁵¹,

⁴⁸ Metafizik, diğer bazı ilimler gibi deney ve duyu organlarının tecrübe sahası değildir. çoğunlukla soyut kavramlar üzerinde kurulmuştur. Meselâ; varlığı niteleyen zât ile vücüd kavramları son derece soyuttur. Nitekim biz var olanları biliriz ama var olanların teşkil ettiği varlık kavramını anlamaya çalışırken güçlük çekeriz. Ancak bunları anlamakta güçlük çekiyoruz diye mantık veya metafiziği tamamiyle raddetmek kolaycılığa kaçmak demektir. Batıda metafiziği inkar edip materyalist felsefeye dalan D. Hume (1711-1776), Kant (1724-1804) Auguste Comte (1798-1857) gibiler bu kanadı temsil ederler.

⁴⁹ Bir örnek vermek gerekirse; Nihat Keklik'in eserinde yer verdiği şu iki cümleyi karşılaştıralım:

"Tanrı tasavvuru, insanın kainat karşısındaki düşünce zincirinin en son halkasını teşkil eden bize kendisini kendiliğinden kabul ettiren bir kavramdır."

"Tanrı ide'si insanın kozmos karşısındaki düşünce zincirinin en son halkasının teşkil eden ve bize kendisini kendiliğinden kabul ettiren bir konsept'dir" Bkz.: Nihat Keklik, *Felsefenin Tekniği*, Doğu yayın dağıtım, İstanbul 1984, s. 30.

⁵⁰ 2/Bakara 219; 3/Âl-i İmrân 191; 6/ En'am 50; 10/Yunus 24; 13/Ra'd 3; 16/Nahl 11,49,69; 30/Rum 8,21; 39/Zümer 42.

zikretme⁵² emirlerinin bulunduğu unutulmaktadır. Bunun yanı sıra, "bir saat tefekkürün altmış yıllık nafile ibadetten hayırlı olduğu"⁵³, "hikmet'in müminin yitik malı olduğu ve onu nerede görürse alması gerektiği"⁵⁴ tavsiyelerini yapan peygambere muhatap olanların tavırları düşündürücüdür.

6- Filozofların Tutum ve Davranışlarından Kaynaklanan Durum

Daha önce de belirttiği gibi, İslam filozoflarının da mensubu bulunduğu toplumun dini inanç ve kültürlerine göre yetiştiği ve fikirlerinin ona göre şekillendiğini inkar etmek mümkün değildir. Yani filozofların dini inançlarının ve yaşadıkları toplumun olumlu veya olumsuz yöndeki gelişmelerden veya tartışmalardan kendilerini tamamen uzak tutmadıkları anlaşılmaktadır. Çünkü filozof yaşadığı toplumun fikri gelişmelerine katkıda bulunmak istiyorsa toplumdaki kopuk, ayrı ve tamamen bağımsız yaşamı mümkün değildir.

Bazen filozofların tutum ve davranışları ile düşünceleri, felsefeye karşı felsefeci olmayanlar tarafından olumsuz bir tavrın takınılmasına neden olabilmektedir. Bu ise topluma yansımakta ve felsefeye ilgisizliğin yanı sıra tenkitlere de maruz kalılabilmektedir. Filozoflar birbirlerini felsefi açıdan tenkit ederlerken, felsefenin dışındakiler aksine olumsuz tutumlarını salt felsefe ve filozoflar üzerinde yoğunlaştırmaktadırlar. Bunun sebebi ise filozofların yaşadıkları toplumun inanç noktasındaki hassasiyetlerini fazla göz önünde bulundurmamalarından kaynaklandığını düşünmek mümkündür.

İslâm toplumunda başta fıkıh, hadis ve kelim alimleri olmak üzere bazı çevrelerin felsefeyi eleştirirlerken, kendilerine göre felsefenin dinle çelişen bazı yönlerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Buna karşılık, filozofların pratik felsefe denilen yani ahlâk ve siyaset alanlarında ortaya koyduğu görüşler genellikle bütün çevreler tarafından da kabul görmüştür.

Özellikle İslam felsefesinin doğuş devrinde felsefe aleyhtarlığı yapanların ortaya attıkları görüşler arasında, tıp, astronomi, matematik ve tabii bilimler alanlarında araştırma yapan filozoflardan bir kısmının İslâm inançlarına ve Kur'anı Kerim ayetlerine aykırı düşecek şekilde felsefe yapmaları onların çeşitli şekillerde isimlendirilmelerine sebep olmuştur. Meselâ; Gazzâlî'nin kendinden önceki düşünceleri Dehrîler, Tabiatçılar ve İlahiyatçılar diye üçe ayırması buna örnek verilebilir.⁵⁵ Bunlardan ilk iki felsefi ekolün düşüncelerine bakıldığında, İlk Çağ filozoflarından Heraklit,

⁵¹ 2/Bakara 44,73,75; 3/Âl-i İmrân 65,118; 6/En'am 32, 151; 7/A'raf 169; 10/Yunus 16;

⁵² 6/En'am 80; 32/Secde 4; 11/Hud 24,30; 24/Nur 1; 38/Sâd 29.

⁵³ İsmail bin Muhammed el Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ (I-II), Beyrut 1352, C. I, 310-311 hadis no; 1004,

⁵⁴ İbn Mâce, Zühd 15; Tirmizî, İlim 19,

⁵⁵ Gazzâlî, *el-Munkız...*, s. 27-28.

Demokrit, Epikürcülük ve Stoacılık gibi filozof ve ekollerin etkisinde İslâm dünyasında felsefe yapıldığı görülmektedir. Bunlar, tüm metafizik gerçekleri inkar ederek kainatı yaratan bir yaratıcının olmadığını iddia etmektedirler. Dinleri ve peygamberleri gereksiz görmektedirler. Her şeyi dış duyuların verilerinden ibaret sayarak, duyularla elde edilen bilginin dışında bir bilgi türünü kabul etmemektedirler. Eskimeyen veya her şeyin içinde eskidiği tek yüce bir gerçekten söz ederler ve onun da zaman (dehr) olduğunu söylerler.⁵⁶

Allah'ın varlığını kabul eden ve kozmoloji ve metafizik görüşlerini beş ezeli esasa dayandıran Ebu Bekir Zekeriyya er-Râzî (865-925) ise, Allah, Ruh, Madde, Zaman ve Mekan'ı ezeli olarak kabul eder.⁵⁷ Râzî'nin esas zındıklıkla suçlanmasının temel sebebi, onun nübüvvet hakkındaki görüşleri olmuştur. Ona göre, Allah'ı tanımak ve iyi ile kötüyü birbirinden ayırt etmek için dinlere ve peygamberlere ihtiyaç yoktur. Bu konuda akıl yeterlidir. Dinler ve peygamberler birbirlerini yalanlamışlardır. Peygamberlerin hiçbir akli ve ruhi üstünlükleri yoktur. Din adamları felsefî düşüncenin ve ilmi araştırmaların en büyük düşmanı ve engelidirler. Filozofların eserleri mukaddes kitaplardan çok daha faydalıdır.⁵⁸

Bazı filozofların yaşadıkları dönemde sadece fikirleriyle değil, hayat tarzlarında da toplumun dine aykırı bulduğu bir kısım davranışlar sebebiyle de felsefeye karşı tutumun menfilîğe kaydığını görmekteyiz.⁵⁹ Meselâ İbn Sina'nın rubailerinde şaraptan ve onun faydalarından bahsetmesi buna örnek olarak verilebilir.⁶⁰

⁵⁶ İbn Nedim, *el-Fihrist*, Şeyh İbrahim Ramazan Neşri, Dârü'l-Fetvâ, Beyrut 1997, s. 236;

⁵⁷ İbrahim Hakkı Aydın, *Ebû Bekir Râzî'de Beş Ezeli İlke*, AÜİFD. Erzurum 2001; sa.: XV, (107-144) s. 116; Mehmet Bayraktar, *İslâm Felsefesine Giriş*, s. 94; Macit Fahri, *İslâm Felsefesi Tarihi*, çev.: Kasım Turhan, İstanbul 1992, s. 93; Hana'l-Fâhûrî, Halil el-Curri, *Tarihi el-Fikru'l-Felsefi inde'l-Arab*, Mektebetu Lubnan, Kahire 2002, s. 429.

⁵⁸ Abdurrahman Bedevî, *Muhammed İbn Zekeriyya er-Râzî*, çev.: Osman Bilen (İslâm Düşüncesi Tarihi (I-IV) edit.: M.M. Şerif, İnsan Yayınları, İstanbul 1990, C. I, (49-65) s. 54; Bayraktar, *age.*, s. 76 vd.; Gazzâlî, *el-Munkız*, s. 27; Mahmut Kaya, "Felsefe", TDVİA, C.XII, (311-332) s. 316; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I-II, nşr.: M. Seyit Keylânî, Beyrut 1975, C. II, s. 251-252; Necip Taylan, *İslâm Düşüncesinde Din Felsefeleri*, İstanbul 1994, s. 77.

⁵⁹ Ali Haydar Bayat, "Türk İslâm Toplumlarında İbn Sina Hikâyesi ve Fıkraları", Uluslar arası İbn Sina Sempozyumu Bildirileri, Ankara 1984, (575-585) s. 579; Altıntaş, *age.*, s. 10; Kaya, *agm.*, s. 316;

⁶⁰ "Ver şarabı! Ebedî hayat bahşeden gençlik lezzeti olan şarabı ver,

Ateş gibi yakan ama gamı kasveti ab-ı hayat kılan şarabı ver!

Şarap mı içeceksin? Akıllı birini seç! Ya da hoş edalı fetan bir dilberle iç,

Sakin çok içme, sırrını herkesten sakla, Fâşedip te başına dert açma, arada bir az ve de gizli iç.

Sonuç

Günümüzde, İslâm felsefesine ilgisizliğin ve hatta tenkid edilmesinin pek çok sebebi vardır. Bunların başında İslâm felsefesi kavramı gelmektedir. “İslâm felsefesi” denildiğinde akla ilk gelen şey, İslâm’da felsefenin olup olmadığıyla ilgilidir. Bu hususta dikkat çekici olan husus, özellikle toplumun bazı kültürlü kesimlerinde daha çok görülmesidir. “İslâm” ve “felsefe” terimlerinin bir araya getirilerek “İslâm felsefesi” kavramı olarak ortaya çıkmasında ve kullanılmasında, bazı bilgi derinliğinden yoksun yorumlar nedeniyle yanlış anlaşılmaktadır. İslâm Felsefesi kavramıyla, İslâm dininin felsefesi değil, İslâm coğrafyasında dini dili ve kültürü ne olursa olsun, oluşturduğu kültür ve medeniyetin genel adıdır. Bu yüzden bu kavram bu güne kadar çoğu kere yanlış anlaşılmalara sebep olmuştur. Ancak makalemiz boyunca ele alındığı gibi, İslâm felsefesine ilgisizliğin tek başına sebebi değildir. Bunun yanı sıra pek çok husus, İslâm felsefesine ilgisizliğin sebebinin teşkil etmektedir.

Felsefe, bir tefekkür ve hikmet eylemi olarak anlaşıldığı takdirde, zaten Allah’ın emri olarak Müslümanların gündeminden hiç düşmemesi gerekir. Çünkü vahyin ve onu açıklayan peygamberinin getirdiklerinde tefekküre, tezekküre, tedebbüre ve hikmete büyük bir değer atfedilmiştir. İnsan düşüncesinin bir ürünü olan felsefede derinleşmek, insanı tevhide götürür. Tevhide götürmeyen ve hakikate ulaştırmayan felsefe, felsefe olmaktan çıkar ve insan düşüncesini yormaktan başka bir şey olmaz. Tevhid inancına ters düşen fikri akımlar, Müslüman toplumlarda zaman zaman yer bulsa da, hayatını uzun süre devam ettirmesi mümkün olmadığı, tarihte sık görülen örneklerdendir. Felsefeciler, içinden çıktıkları topluma düşünceleriyle oldukları gibi davranışlarıyla da ters düşmemeli, bilakis örnek olmalıdırlar. Bunu gerçekleştirdikleri takdirde, toplumda hem saygın bir yer edinecekler, hem de yönlendirme ve değişimi sağlama adına attıkları her adımda arkalarında kitleleri bulacaklardır. Bunu yapmadıkları takdirde fikirlerinin kıymeti anlaşılması zor olacağı gibi temsil ettikleri felsefi düşünceye karşı geçmişte olduğu gibi tavır alınmasına sebep olacaklardır.

İslâm felsefesi, özellikle Yunan, düşüncesinden İslâm’a geçen felsefi problemlerin vahyin ışığında ele alınmasıdır. Bu alanda pek çok felsefi ekol doğmuş ve bu problemlere değişik yaklaşımlar geliştirilmiştir. İslâm düşüncesinin oluşum ve gelişme dönemlerinde, felsefi düşüncenin temeline akıl, tepesine vahyin hakim olduğu bir kombinezonda hareket sahasını geliştir-

Sarhoşun düşmanı, ayığın dostudun şarap,

Azı Afyon gibi şifa verirse de çoğu yılan zehiri gibi öldürücüdür.

Çoğunda azdır zarar; ama azında da çoktur yarar.” Bu şiirin İbn Sinâ’ya aidiyeti hususunda bkz., Saime İnal Savi, “İbn Sinâ ve Farsça Rubailer”, Uluslar arası İbn Sinâ Sempozyumu Bildirileri, Ankara 1984, (455-465) s. 458-459.

miştir. Bu yüzden İslâm felsefesine kendi coğrafyamızın ve medeniyetimizin ürünü olarak baktığımız takdirde, kimsenin yardımına ihtiyaç duymadan kendi elimizle tekrar diriltmemiz gerektiği inancı güçlenecektir. Ancak, çevremizde buna engel teşkil eden pek çok sebep bulunmaktadır. Etrafımızda, düşünmek istemeyen, felsefi düşünce hakkında peşin hükümlere sahip, olan insanlarla dolu olduğunu görmekteyiz.

Kendi ilim ve fikir dünyamızın vazgeçilmezleri olan şahsiyetler hakkında coğrafyamıza ait olmayanlar tarafından yapılan araştırmaların ne derece objektif oldukları tartışma götürmez bir gerçektir. İlim ve fikir dünyamıza İbn Arabî'leri veya İbn Sînâ'ları, günümüze ve geleceğe taşıyacak olanların, onları, olduğu gibi kabul edip, bilimsel ve objektif kriterlere dayalı olarak yapacakları araştırmalarla bizlere anlatacakları kanaatindeyiz. Bu yüzden bütünüyle İslâm kültür ve medeniyetinin malı olan İslâm felsefesi ve onun filozoflarını, müesseselerini, problemlerini, kavramlarını ortaya çıkarmak anlamak ve yeniden canlandırmak, bu alandan haberdar olan, ilgi duyan herkesin katkıda bulunması gerektiğini düşünmekteyiz.

BİBLİYOGRAFYA

- Aluntaş, Hayrani, *İbn Sînâ Metafizigi*, AÜİF. Yayınları, Ankara 1985
- Aristoteles, *Metafizik*, çev.: Ahmet Arslan, Sosyal Yayınları, İstanbul 1996
- Arslan, Ahmet, "İbn Sînâ ve Spinoza'da Felsefe Din İlişkileri" (100-146), (*İslâm Felsefesi Üzerine*) Vadi yayınları, Ankara 1996
- Atay, Hüseyin, *İslâm Felsefesinin Doğuşuna Dair*, AÜİFD., Ankara 1966, sa. XIV, (175-187)
- Ateş, Ahmet, "Hikmat al-Mavt Risâlesi İbn Sînâ'nın mıdır?" Tarih Dergisi, İstanbul 1954,
- Aydın, İbrahim Hakkı, "Ebû Bekir Râzî'de Beş Ezeli İlke," AÜİFD. Erzurum 2001, sa.: XV, (107-144)
- Bayat, Ali Haydar, "Türk İslam Topluluklarında İbn Sînâ Hikâye ve Fıkraları", Uluslar arası İbn Sina Sempozyumu Bildirileri, Ankara 1984, (575-585)
- Bayraktar, Mehmet, *İslâm Felsefesine Giriş*, TDV. yayınları., Ankara 1998
- Bedevisi, Abdurrahman, "Muhammed İbn Zekeriyya er-Râzî", çev.: Osman Bilen (İslâm Düşüncesi Tarihi (I-IV) edit.: M.M. Şerif), İnsan Yayınları, İstanbul 1990
- Bediuzzaman Said Nursî, *Emirdağ Lâhikası*, Tİİ, Sinan Matbaası, İstanbul 1959
- , *Muhakemât*, Sözlere Yayınevi, İstanbul 1977
- , *Sözler*, Sözlere Yayınevi, İstanbul 1987
- , *Şualar*, İstanbul 1960
- , *Lem'alar*, Sözlere Yayınevi, İstanbul 1986
- , *Mesnevi-i Nuriyye*, çev.: Abdülmeccid Nursî, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 1991
- , *Asâ-yi Mûsâ*, Yeni Asya Neşriyat İstanbul 1992
- Bulaç, Ali, *İslâm Düşüncesinde Din-Felsefe/Vahiy-Akıl İlişkisi*, Beyan Yayınları., İstanbul 1994
- Câbirî, Muhammed Abid, *Felsefi Mirasımız ve Biz*, çev.: Said Aykut, Kitabevi yayınları, İstanbul 200
- Corbin, Henry Corbin, "İbn Sînâ'nın Hayy İbn Yukzan Risalesi'nin Yazılışı ve Orijinalliği", Hayy İbn Yukzan, (çevirenler; Y. Ö. Özburun, S. Özburun, Ş. Yalçın, O.Düz, D. Örs, İnsan Yayınları, İstanbul 2000 (339-351)
- Dağ, Mehmet, "İslâm Felsefesinin Bazı Temel Sorunları Üzerinde Düşünceler", OMÜİFD., Samsun 1991, sa. V, (3-34)
- Demir, Necati, *Felsefenin Menşei Üzerine Bazı Düşünceler*, CÜİFD., Sivas 1998 sa.: II (383-407)
- Eflatun, *Phaidon*, çev.: Ahmet Cevizci, Gündoğan Yayınları, Ankara 1995
- , *Timaios*, çev.: Erol Güneç, Lütfi Ay, MEB. yayınları, İstanbul 1997
- , *Devlet*, çev.: Canan Eyi, Gün Yayıncılık, İstanbul 2001
- Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, çev.: Nafiz Danışman, MEB. Yayınları İstanbul 1989
- Gazzâlî, *el-Munkızu min ed-Dalâl*, çev.: Hilmi Güngör, MEB. Yayınları İstanbul 1990
- Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1990
- Gürbüz, İbrahim, *İbn Hazm*, TDVIA., C XX,
- İbn Haldun, *Mukaddime* (I-III), çev.: Zakir Kadiri Ugan, MEB. Yayınları, İstanbul 989
- İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*.
- İbn Rüşd, *Faslu'l-Makâl*, çev: Süleyman Utudağ, (Felsefe-Din İlişkisi) Dergâh Yayınları, İstanbul 1985
- İbn Sina, *Namaz Risalesi*, çev.: M. Hazmi Tura, basım yeri yok, 1959
- , *Ölüm Korkusundan Kurtuluş Risalesi*, çev.: M. Hazmi Tura., basım yeri yok, 1959.
- İbn Teymiyye, *Mecmu'u Fetâvâ, (I-XXXVII) (Kitabu'l Mantık)* Daru'l-Âlemi'l-Kütüb, Riyad 1991
- , *er-Redd ale'l-Mantıkiyyin*, Lahor, 1976
- , *Minhacu's-Sünne*, C. I-II, Mısır 1321

- , *Tefsir Üzerine*, çev.: Harun Ünal, İstanbul 1985
- İbnu'l-Cevzî, *Telbis-u İblis*, Daru'l-Hayyau'l-Kutubi'l-Arabiyye Mısır trsz.
- İmam-ı Rabbâni, *Mektubât-ı Rabbâni*, (I-III) çev.: Abdulkadir Akçipek, Merve Yayınevi, İstanbul trsz.
- İsmail bin Muhammed el Aclûni, *Keşfu'l-Hafâ* (I-II), Beyrut 1352
- Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hak Fi İhiyari'l-Ahak*, çev.: Orhan Şaik Gökyay, MEB. Yayınları, İstanbul 1993
- Kaya, Mahmut Kaya, "Felsefe", TDVİA, C.XII.
- Keklik, Nihat, *Felsefenin Tekniği*, Doğu yayı dağıtım, İstanbul 1984
- Kısakürek, Necip Fâzil, *Batı Tefekkürü ve İslâm Tasavvufu*, Büyük Doğu yayınları, C. XVIII, İstanbul 1982
- Kindî, *Felsefi Risâleler*, çev.: Mahmud Kaya, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s. XVII-XVIII,
- Kutluer, İlhan, *İlim ve Hikmetin Aydınlığında*, İstanbul 2001
- Medkür, İbrahim, "Fârâbi", (İslâm Düşüncesi Tarihi İçinde) çev.: Osman Bilen, C. II (67-87)
- Olguner, Fahrettin *Türk İslâm Düşüncesi Üzerine*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2001
- , Fahrettin, "Yirminci Yüzyıl Türkiyesi'nde İslâm Felsefesi", Kubbealtı Akademi Mecmuası, Yıl: 27, İstanbul, Temmuz 1998, sayı: 3 (20-29)
- Olguner, Fahrettin, "İslâm Felsefesi Kime Aittir", SÜİFD., Konya 1990, sa III, (187-190)
- Sarıkavak, Kazım, "İbn Teymiyye'ye Göre Felsefe ve Filozoflar", Felsefe Dünyası, sa: 24, Bahar 1997. (63-71)
- Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*,
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (I-X) sadeleştirenler: İ. Karaçam, E. Işık, N. Bolelli, A. Yücel, Azim Dağıtım İstanbul 1992